

УДК 159.922.8 +[053.6:316.6]

Шамне Анжеліка Володимирівна, кандидат психологічних наук, докторант лабораторії психології навчання Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України, доцент.

e-mail: Shamne@ukr.net

**ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОФІЛАКТИКИ ТА КОРЕКЦІЇ
НЕКОНСТРУКТИВНИХ ТА ДЕСТРУКТИВНИХ МОДЕЛЕЙ
ПСИХОСОЦІАЛЬНОГО РОЗВИТКУ У ПІДЛІТКОВО-ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ**

Анотація

У роботі розкриваються особливості профілактики та корекції неконструктивних та деструктивних моделей психосоціального розвитку у підлітково-юнацькому віці. Тип психосоціального розвитку є результатом взаємозв'язку вікових та індивідуальних особливостей психосоціального розвитку у напрямку оформлення індивідуального способу розв'язання суперечливих тенденцій дорослішання (дихотомій психосоціального розвитку). Основні типи психосоціального розвитку підлітків (юнаків) кристалізуються у моделі дорослішання, яке може мати конструктивний, гармонійний (оптимальне розв'язання дихотомій), неконструктивний (однобічна спрямованість на себе чи інших людей) і деструктивний, дисгармонійний характер (розбалансованість, дезінтеграція, системна психосоціальна криза).

Наявність проблем та деформацій психосоціального розвитку у молоді потребує цілеспрямованої та системної психопрофілактики у єдності її трьох рівнів – первинної, вторинної, третинної з урахуванням вікових та індивідуальних особливостей психосоціального розвитку. Доведена ефективність впливу впровадженої корекційно-розвивальної програми на оптимізацію і покращення показників психосоціального розвитку. Результати дослідження дають змогу реалізації комплексного підходу до психологічного супроводу, прогнозування та корекції непродуктивних шляхів та кризових проявів розвитку у підлітково-юнацькому віці.

Ключові слова: психосоціальний розвиток, дорослішання, підлітково-юнацький вік, профілактика та корекція, особистість, дихотомія, діагностика особистості, тип психосоціального розвитку.

Шамне Анжелика Владимировна, кандидат психологических наук, докторант лаборатории психологии обучения Института психологи имени Г.С. Костюка НАПН Украины, доцент.

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ПРОФИЛАКТИКИ И КОРРЕКЦИИ НЕКОНСТРУКТИВНЫХ И ДЕСТРУКТИВНЫХ МОДЕЛЕЙ ПСИХОСОЦИАЛЬНОГО РАЗВИТИЯ В ПОДРОСТКОВО- ЮНОШЕСКОМ ВОЗРАСТЕ

Аннотация

В работе раскрываются особенности профилактики и коррекции неконструктивных и деструктивных моделей психосоциального развития в подростково-юношеском возрасте. Тип психосоциального развития является результатом взаимосвязи возрастных и индивидуальных особенностей психосоциального развития в направлении формирования индивидуального способа решения противоречивых тенденций взросления (дихотомий психосоциального развития). Основные типы психосоциального развития подростков (юношей) кристаллизуются в моделях взросления, которое может иметь конструктивной, гармоничный (оптимальное решение дихотомий), неконструктивный (односторонняя направленность на себя или других людей) и деструктивный, дисгармоничный характер (разбалансированность, дезинтеграция, системный психосоциальный кризис).

Наличие проблем и деформаций психосоциального развития у молодежи требует целенаправленной и системной психопрофилактики в единстве ее трех уровней - первичной, вторичной, третичной с учетом возрастных и индивидуальных особенностей психосоциального развития. Доказана эффективность влияния внедренной коррекционно-развивающей программы на оптимизацию и улучшение показателей психосоциального развития.

Результаты исследования позволяют реализовывать комплексный подход к психологическому сопровождению, прогнозированию и коррекции непродуктивных путей и кризисных проявлений развития в подростково-юношеском возрасте.

***Ключевые слова:** психосоциальное развитие, взросление, подростково-юношеский возраст, профилактика и коррекция, личность, дихотомия, диагностика личности, тип психосоциального развития.*

Shamne Anzhelika Vladimirovna

**PSYCHOLOGICAL FEATURES OF PREVENTION AND CORRECTION
OF UNCONSTRUCTIVE AND DESTRUCTIVE MODELS OF THE
PSYCHOSOCIAL DEVELOPMENT IN ADOLESCENCE**

Summary

The paper reveals features of prevention and correction of unconstructive and destructive models of the psychosocial development in adolescence. Type of psychosocial development is the result of the interrelation of age and individual features of the psychosocial development in formalization (or establishment) of individual way of resolving conflicting trends of growing up (a dichotomy of psychosocial development). The main types of psychosocial development of adolescents (teens) are crystallize in a model of growing up, which can has constructive, harmonious (optimal solution of dichotomies), unconstructive (one-sided focus on yourself or other people) and destructive disharmonious character (imbalance, disintegration, systemic psychosocial crisis).

The presence of problems and strains of the psychosocial development of youth requires purposeful and systematic psychoprophylaxis in the unity of its three levels - primary, secondary, tertiary considering age and individual features of psychosocial development. Effective influence of the implemented correctional-developmental program to optimize and improve indicators of the psychosocial development has been proven. The results of research are allowing realization of integrated approach

to psychological support, prediction and correction of unproductive ways and crisis manifestations of development in adolescence.

Keywords: *psychosocial development, growing up, adolescence, prevention and correction, personality, dichotomy, diagnosis of personality, type of psychosocial development.*

Постановка проблеми. Індивідуалізація розвитку є однією з найбільш суперечливих проблем вікової психології [1], у дослідженні якої існує протиріччя: 1) між великим практичним значенням, яке надається індивідуалізації та варіативності розвитку і недостатньою розробленістю цієї проблеми у фундаментальній психології; 2) між теоретичними уявленнями про індивідуальні варіанти розвитку, що вже склалися, і наявною емпіричною базою в дослідженні цієї проблематики. Окреслені протиріччя зумовлюють необхідність постановки та подальшого вивчення проблеми варіативно-типологічного підходу до розвитку, окремі аспекти якої розглядалися у роботах Д. Б. Ельконіна, Л. І. Божович, О. Л. Венгер, Г. В. Бурменської, Д. О. Леонтьєва, С. Д. Максименка, Л. С. Славіної, М. І. Лісіної, Р. В. Baltes, D. Magnusson та ін.

Мета дослідження полягала у реалізації варіативно-типологічного підходу до профілактики та корекції неконструктивних та деструктивних моделей психосоціального розвитку у підлітково-юнацькому віці.

Викладення основного матеріалу. На основі застосування генетико-моделюючого методу та виділених С. Д. Максименком провідних принципів дослідження «тип психосоціального розвитку» ми визначаємо його як узагальнену теоретичну модель, яка виражає суттєві риси, уявлення і поняття про розвиток континууму особистості – суб'єкта у період дорослішання [5]. Операціоналізація цього поняття здійснювалася на основі використання авторського тест-опитувальника «Psychosocial Development of Adolescents» (PDA) [4], створеного дедуктивно-емпіричним шляхом за допомогою факторного аналізу в парадигмі генетичного підходу. Шкали опитувальника PDA дозволяють діагностувати шість структурних компонентів

психосоціального розвитку, які презентують складові становлення суб'єктності та особистості у підлітково-юнацькому віці. Фактори другого порядку відображують різні варіанти (паттерни) співвідношення особистісно-суб'єктних властивостей (ставлення та активності), і відповідно – різні особливості розв'язання базових *дихотомій* («детермінація – самовизначення», «самоактуалізація – умовні цінності», «перевага – соціальний інтерес») психосоціального розвитку.

На основі узагальнення великого масиву емпіричних даних, отриманих за допомогою авторського тест-опитувальника було визначено чотири типи психосоціального розвитку у підлітковому віці ("автономно-самодостатній", "інтернально-домінантний", "доброзичливо-залежний", "фрустровано-кризовий") та чотири типи психосоціального розвитку у юнацьковому віці ("гармонійний", "суб'єкно-домінантний", "залежно-адаптивний", "дезінтегрований") [5].

Рис. 1 Типологія психосоціального розвитку та моделі дорослішання

Поєднання типологічного та динамічного підходів є евристичним ресурсом моделювання процесів розвитку, що було показано у дослідженнях Є. Г. Ксенофонтової, К. О. Абульханової-Славської, Дж. Марша, С. Д. Максименко та ін. Тому виявлені емпіричним шляхом типи і одночасно рівні психосоціального розвитку можна диференціювати за базовим критерієм: конструктивний (продуктивний) / неконструктивний (непродуктивний) розвиток. Цей критерій та емпіричний зміст різних типів психосоціального розвитку дозволяє

інтерпретувати їх як *моделі дорослішання*: конструктивну, неконструктивну, деструктивну (рис. 1), які відрізняються як з точки зору розв'язання функціональних дихотомій розвитку, так і з позиції ефективності становлення психосоціальної зрілості (ідентичності). Те, що зазначені моделі дорослішання відповідають реальним варіантам розвитку сучасної молоді підтвердили результати роботи фокус-груп [5], які узагальнили досвід педагогів.

Модель конструктивного дорослішання у підлітково-юнацькому віці презентує найбільш благополучний тип психосоціального розвитку підлітків (тип «автономно – самодостатній») та юнаків (тип «гармонійний»). Ця модель представлена як високий рівень інтеграції та збалансованість індивідуального – соціального (показників особистості – суб'єкта), конструктивного розв'язання базових дихотомій розвитку, ефективності функціонування (психосоціальна інтеграція). Представники *конструктивної моделі дорослішання* орієнтовані на вимоги оточення, думку та позицію інших, схильні до дотримання норм, мають потребу у взаємодії з іншими, схильні до співпраці, але при цьому є достатньо автономними, мають середній (або високий) для свого віку рівень розвитку всіх компонентів суб'єктності, високу ефективність протистояння життєвим умовам і тиску групи, задоволеність досягнутим рівнем самореалізації; загальне позитивне ставлення до діяльності, високий ступінь автономності.

Ознакою конструктивного розвитку є позитивне ставлення та довіра до людей, соціабельність, афілятивність, високе суб'єктивне благополуччя, позитивні сімейні, соціальні, дружні стосунки, які сприятливі для саморозвитку та розвитку ефективних форм взаємодії з оточенням, позитивне самоствавлення, інтернальний міжособистісний локус контролю, відносно невисока чутливість до відторгнення.

Модель неконструктивного (непродуктивного) дорослішання представлена підлітками (юнаками), які мають проблеми у розв'язанні окремих функціональних дихотомій психосоціального розвитку. За умови непродуктивного розв'язання дихотомії «*прагнення до переваги – соціальний інтерес*» на перший план виходить самореалізація у спілкуванні, прагнення до

впливу та лідерства, що призводить до розвитку індивідуалізованої, орієнтованої на себе та власні цілі людини («інтернально – домінантний» та «суб'єктно – домінантний» типи). Фіксація на лідерстві, впливі на оточення, домінуванні над іншими, об'єктне ставлення до інших, зниження соціального інтересу та внутрішніх цінностей призводить до звуження простору психосоціального розвитку та потенціалу самоактуалізації.

За умови непродуктивного розв'язання дихотомії «самоактуалізація – умовні цінності» переважають тенденції становлення нормативно зорієнтованого, несамостійного підлітка та юнака (типи «доброзичливо – залежний» та «залежно – адаптивний»). Модель неконструктивного дорослішання презентує актуалгенез підлітків з неконгруентним співвідношенням особистості – суб'єкта у бік акцентування гіперсоціальної або гіпосоціальної установки переважно здійснюється як адаптаційна діяльність з переважаючими стратегіями поступки, прихованої або явної конфронтації.

Ця модель характеризується неконгруентним співвідношенням особистості-суб'єкта, використанням або конформізму (пошуку соціальної підтримки) або домінантності (прагнення до переваги) в якості провідної спрямованості поведінкової активності (підпорядкованість середовищу або прагнення підкорити середовище), які мають псевдокомпенсаторний характер. Незбалансоване функціонування особистісного, суб'єктного, поведінкового компонентів психосоціального розвитку виражається у надмірній вираженості залежних (інфантильних) або індивідуалістичних тенденцій та стратегій поведінки, дефіциті навичок активного або просоціального розв'язання проблем.

Модель деструктивного дорослішання презентує актуалгенез підлітків з деформацією структур і особистості і суб'єкта у бік акцентування асуб'єктної установки. Деструктивна модель дорослішання у підлітковому віці представлена типом «фрустровано-кризовий», а у юнацькому – типом «дезінтегрований». Деструктивність цієї моделі дорослішання визначає: проблеми у розв'язанні дихотомії «детермінація – самовизначення», яка є

ключовою для розвитку в період дорослішання; дисфункціональний (одновекторний, однополюсний) характер розв'язання двох інших дихотомій віку, зумовлений низьким рівнем показників континууму особистості – суб'єкта. Змістом психосоціального розвитку є деструктивне розв'язання базових дихотомій розвитку та низька ефективність функціонування (психосоціальна дезінтеграція).

Деструктивну модель дорослішання характеризують наступні компоненти та особливості: низькі показники інтернальності та самоактуалізації, латентна суб'єктність, відчуженість, прагматизм (орієнтація на матеріальні цінності), фаталізм, соціальна дезінтеграція, незадоволення життям та своїм місцем у системі соціальних стосунків, низька ефективність суб'єктних стратегій, відсутність сформованих навичок активного розв'язання проблем, пасивних, інфантильних копінг – стратегій (уникнення, психологічний захист, уникнення проблеми); мотивації уникнення невдач.

Основою моделі є негативна, деформована Я-концепція, низька самооцінка; висока чутливість до відторгнення, низький рівень нормативності, дефіцит комунікативних, соціальних навичок в розв'язанні проблем, недовіра до світу та людей. Модель демонструє об'єктний тип функціонування: екстернальний рівень суб'єктивного контролю над середовищем; високий ступінь залежності від оточення, перевагу зовнішніх цілей та мотивів над внутрішніми, відсутність готовності до активного протистояння середовищу, підкорення йому, низька активність і самодіяльність особистості. Захисна функція у представників цих типів домінує над функцію самоактуалізації та самореалізації.

Теоретичні та емпіричні матеріали дослідження дозволили *визначити умовні крайні позиції* превентивного и психокорекційного процесу для кожної з моделей дорослішання. На основі трьох моделей дорослішання та сучасних превентивних підходів [2; 3] розроблена концептуальна модель **трьох рівнів** психопрофілактики та корекції порушень психосоціального розвитку у

підлітково-юнацькому віці (таблиця 1): *первинна психопрофілактика, вторинна психопрофілактика, третинна психопрофілактика (корекція).*

Таблиця 1

Рівні психологічного супроводу різних моделей дорослішання

Моделі дорослішання	Характеристики	Рівні психологічного супроводу
Конструктивна	Компромісний характер розв'язанні дихотомій розвитку	Превенція чи первинна психопрофілактика
Неконструктивна	Проблеми у розв'язанні окремих дихотомій розвитку	"Вторинна профілактика" груп ризику"
Деструктивна	Системні проблеми у розв'язанні дихотомій розвитку	"Третинна профілактика" (психокорекція, психотерапія)

Первинна профілактика. Об'єкт – модель конструктивного розвитку. Мета – превенція чи первинна психопрофілактика порушень психосоціального розвитку, яка є неспецифічною й найбільш масовою. Її контингентом є загальна популяція підлітків та юнаків, а метою – зменшення числа осіб, які мають психологічні фактори ризику виникнення порушень психосоціальної адаптації, формування несприйнятливості до дисфункціональних паттернів поведінки. Превенція є найбільш ефективною, оскільки прагне повністю уникнути неконструктивних та деструктивних варіантів розвитку, редукувати число осіб, у яких може бути розпочато процес формування деформації континууму особистості – суб'єкта. Зусилля первинної профілактики спрямовані не стільки на попередження порушень у розвитку, скільки на формування цілісної, активної, адаптованої особистості. При цьому «мішенню» превентивного впливу має бути кожен із структурних елементів психосоціального розвитку (як блоку суб'єктних стратегій, так і блоку особистісних ресурсів). Стратегічним пріоритетом первинної профілактики слід розглядати створення системи позитивної профілактики, яка орієнтується не на порушення психосоціального розвитку, не на проблему та її наслідки, а на те, що захищає від виникнення проблем – потенціал особистості – суб'єкта, освоєння і розкриття ресурсів

психіки і особистості, підтримку молоді людини і допомогу йому в реалізації його життєвого призначення.

У процесі превенції беруть участь широкі соціальні групи: «сім'я», «друзі й однолітки», «значимі інші» (у тому числі педагоги, вихователі, психологи, лікарі та інші особи, що беруть участь в превентивній діяльності). Превентивна превенція включає в себе створення та реалізацію різноманітних профілактичних програм, удосконалення соціальної підтримки.

Модель неконструктивного (непродуктивного) дорослішання є об'єктом іншого рівня – *вторинної профілактики*, яка визначає вихідні позиції та «мішені», від яких повинен відштовхуватися превентивний процес. Вторинна профілактика спрямована на так звану "групу ризику", тобто на таких дітей, у яких проблеми психосоціального розвитку вже почалися. Вона передбачає раннє (ще на початку підліткового віку) виявлення у дітей труднощів у навчанні, спілкуванні та поведінці. Основне її завдання – подолати ці труднощі до того, як діти стануть соціально або емоційно некерованими та почнуть реалізовувати модель деструктивного дорослішання. Вторинна профілактика включає консультацію з батьками і вчителями, навчання їх стратегії для подолання різного роду труднощів тощо.

Відповідно завдання психологічного супроводу полягає у наданні допомоги у розвитку особистісно-суб'єктного ресурсу для розв'язання структурно-функціональних дихотомій розвитку. Ця загальна мета передбачає вирішення таких конкретних завдань: 1) орієнтація і освіта батьків та вчителів у вікових та індивідуальних особливостях психосоціального розвитку; 2) надання підліткам соціальної підтримки адекватними соціально-підтримуючими мережами; 3) своєчасне та якомога більш раннє, первинне виявлення осіб з непродуктивними типами психосоціального розвитку, з різними порушеннями психосоціального розвитку і надання їм психолого-соціальної допомоги, попередження вторинних психологічних ускладнень, рекомендації з психопрофілактики; 4) складання індивідуальних рекомендацій щодо психолого-педагогічної корекції труднощів у спілкуванні, учбовій діяльності

для вчителів, батьків і самих підлітків; 5) складання фахівцями з сімейної психотерапії спільно з батьками рекомендацій щодо оптимізації атмосфери в сім'ї; 6) діагностика особистісного та суб'єктного розвитку з наданням відповідного зворотного зв'язку, а також надання допомоги у розвитку суб'єктності, підвищенню самооцінки, розвитку Я-концепції, емпатії, афіліації.

Модель деструктивного (дисфункціонального) розвитку передбачає реалізацію третього рівня — *третинної профілактики* (психокорекція, психотерапія), концентрації психолога на підлітках з вираженими проблемами психосоціальної адаптації та інтеграції у суспільство (навчальними або поведінковими проблемами). Її основне завдання – корекція або подолання серйозних психологічних труднощів і проблем.

Третинна профілактика (психокорекція, психотерапія) включає в себе як соціальні, так і психотерапевтичні заходи неспецифічного і специфічного характеру. Її контингентом є підлітки з поведінкою ризику (внутрішнього та зовнішнього характеру), що мають псевдоадаптивної і дезадаптивні патерни функціонування та розвитку. За своєю спрямованістю на контингенти ризику третинна профілактика є масовою, залишаючись індивідуальною щодо корекції поведінки окремих типів підлітків [2].

Досягнення мети третинної профілактики вимагає виконання наступних *завдань*: 1) системна та рання діагностика особистості та соціального оточення з наданням відповідного зворотного зв'язку; 2) надання консультативно-діагностичної, корекційної та соціальної допомоги підліткам та членам сім'ї; 3) допомога в оволодінні навичками практичного застосування активних копінг-стратегій вирішення проблем, вдосконалення пошуку та прийняття соціальної підтримки, навчання підлітків ефективним соціальним навичкам і вмінням подолання стресу, психологічна корекція псевдоадаптивних і дезадаптивних патернів функціонування та розвитку; 4) підвищення потенціалу особистісно-суб'єктних ресурсів (корекція негативної, спотвореної Я-концепції і суб'єктивного сприйняття соціальної підтримки, збільшення рівня

інтернального контролю, розвиток емпатії та афіліації, корекція соціально-підтримуючих мереж тощо).

Навчання ефективним навичкам взаємодії і надання психологічної допомоги може здійснюватися у формі різних видів психологічного тренінгу (тренінг розв'язання проблем, пошуку, сприйняття і надання соціальної підтримки, тренінг комунікативних навичок, зниження чутливості до відторгнення, психологічна корекція самооцінки, окремих сфер і всього динамічного комплексу Я-концепції, мотивація досягнення успіху) та інших форм психокорекційної та психотерапевтичної роботи.

Висновки. Результати дослідження довели значущість гуманістичній орієнтації в розвитку психологічної допомоги, головним завданням якої є ефективний розвиток особистості на основі перенесення переважної уваги з психокорекції на психопросвіту і психопрофілактику. Потенціал розв'язання функціональних дихотомій у підлітково-юнацькому віці – це *особистісно-суб'єктні ресурси*, оптимізація, з одного боку, їх структури, з іншого – способів функціонування (паттерни поведінки). Це вимагає організації допомоги в межах мультипарадигмального підходу, який поєднує гуманітарну та природничу парадигми, зокрема, єдності моделей біхевіоризму (опора на навички) та гуманістичної психології (опора на рефлексію).

Феноменологічний опис і пошук механізмів реалізації індивідуальних резервів різних типів можуть бути реалізовані шляхом практичної психоконсультаційної і психокорекційної роботи з окремою особистістю або з малою соціальною групою (соціально-психологічний тренінг, психодрама, групова динаміка та ін.). У цьому контексті зв'язок теоретико-методологічної розробки моделі психосоціального розвитку з конкретною практичною діяльністю психолога (діагностика, корекція) представляється не лише і не стільки достатньою, але і необхідною умовою дослідницької роботи. Опора на вказану умову визначила загальний характер нашої роботи, її форму і зміст.

Іншими словами, модель профілактики та корекції має надавати можливість пошуку та апробації цього компромісу – механізму на майданчику

тренінгового простору у реальній взаємодії та з елементами моделювання. Психологічний супровід молоді передбачає організацію роботи, спрямовану на оптимізацію психосоціального розвитку та максимальному сприянні реалізації особистісно-суб'єктного потенціалу особистості у сучасному трансформаційному світі.

Список використаних джерел

1. Максименко С. Д. Генеза здійснення особистості : монографія / Сергій Дмитрович Максименко – Київ: Видавництво ТОВ «КММ», 2006. – 240 с.

2. Сирота Н. А. Проблемы подростковой адаптации с позиций профилактики и психотерапии личностных и поведенческих расстройств и зависимости от психоактивных веществ / Н. А. Сирота, В. М. Ялтонский. – Москва : «Московский государственный медико-стоматологический университет». – 2007. – 197 с.

3. Соціокультурні чинники становлення сучасної парадигми психотерапевтичної допомоги особистості : монографія / [З. С. Кісарчук, Л. О. Гребінь, Т. С. Гурлева та ін.] ; за ред. З. С. Кісарчук. – Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2012. – 276 с.

4. Шамне А. В. Результати психометричної апробації «Психосоціального опитувальника» для підлітково-юнацького віку / А. В. Шамне // Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Г. Сковороди». – Вип. 31. «Проблеми емпіричних досліджень у психології». – Київ : Гнозис, 2014. – 179-186.

5. Шамне А. В. Теорія та практика психосоціального розвитку у підлітково-юнацькому віці [монографія] / А. В. Шамне. – Київ : Інтерсервіс, 2015. – 489 с.

References transliterated

1. Maksymenko S. D. Geneza zdiysnennya osobystosti : monohrafiya / Serhiy Dmytrovych Maksymenko – Kyuyiv: Vydavnytstvo TOV «KMM», 2006. – 240 s.

2. Sirota N. A. Problemy podrostkovoij adaptacii s pozicij profilaktiki i psihoterapii lichnostnyh i povedencheskih rasstrojstv i zavisimosti ot psihoaktivnyh

veshhestv / N. A. Sirota, V. M. Jaltonskij. – Moskva : «Moskovskij gosudarstvennyj mediko-stomatologicheskij universitet». – 2007. – 197 s.

3. Sotsiokul'turni chynnyky stanovlennya suchasnoyi paradyhmy psykhoterapevtychnoyi dopomohy osobystosti : monohrafiya / [Z. S. Kisarchuk, L. O. Hrebin', T. S. Hurlyeva ta in.] ; za red. Z. S. Kisarchuk. – Kirovohrad : Imeks-LTD, 2012. – 276 s.

4. Shamne A. V. Rezul'taty psykhometrychnoyi aprobatsiyi «Psykhosotsial'noho opytuval'nyka» dlya pidlitkovo-yunats'koho viku / A. V. Shamne // Humanitarnyy visnyk DVNZ «Pereyaslav-Khmel'nyts'kyy derzhavnyy pedahohichnyy universytet imeni H. Skovorody». – Vyp. 31 «Problemy empirychnykh doslidzhen' u psykholohiyi». – Kyiv : Hnozis, 2014. – 179-186.

5. Shamne A. V. Teoriya ta praktyka psykhosotsial'noho rozvytku u pidlitkovo-yunats'komu vitsi [monohrafiya] / A. V. Shamne. – Kyiv : Interservis, 2015. – 489 s.

Ця робота ліцензується відповідно до Creative Commons Attribution 4.0 International License.

Авторське право (с) 2015 Shamne Anzhelika Volodymyrivna Шамне Анжеліка Володимирівна

Отримано: 17.05.2015

Відрецензовано: 01.06.2015

Опубліковано: 07.07.2015